

УДК 811.111'373

Строченко Л.В.

СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ *КОШТОВНЕ КАМІННЯ* В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Стаття присвячена дослідженню структури концепту «коштовне каміння» в англomовній картині світу. Визначено поняття концепт та підходи до його вивчення, виокремлено та проаналізовано концептуальні ознаки, що складають структуру досліджуваного концепту.

Ключові слова: *концепт, структура, концептуальна ознака.*

Строченко Л.В. Структура концепта Драгоценные камни в англоязычной картине мира. *Статья посвящена исследованию концепта «драгоценные камни» в англоязычной картине мира. Определено понятие концепт и подходы к его изучению, выделены и проанализированы концептуальные признаки, которые составляют структуру исследуемого концепта.*

Ключевые слова: *концепт, структура, концептуальный признак*

Strochenko L.V. The structure of the concept Precious stones in the English world-image. *The article is dedicated to the investigation of the concept “precious stones” in the English world-image. The notion of concept and approaches to its study have been determined, the conceptual features that form the structure of the investigated concept have been singled out and analyzed.*

Key words: *concept, structure, conceptual feature.*

Актуальною проблемою когнітивної лінгвістики є вивчення засобів мовного відображення людиною навколишньої дійсності та місця людини у світі. Центральною ідеєю, яка об'єднує численні лінгвокогнітивні дослідження, є положення про те, що мова відбиває знання, представлені у вигляді концептів. Таким чином, однією з головних проблем когнітивної семантики є вивчення мовного відображення процесів концептуалізації та категоризації дійсності [7, 105; 12, 37].

Мета даної роботи полягає у дослідженні структури концепту *коштовне каміння* в англomовній картині світу.

На сучасному етапі розвитку когнітивної семантики вчені виділяють декілька напрямів аналізу концептів у відповідності до методологічної орієнтації дослідників. Спільним для всіх напрямів є визнання концепту базовою одиницею свідомості, відмінності ж пов'язані, у першу чергу, з фокусуванням на певному типі концептів, а також з різним трактуванням відношень між концептом як елементом етнокультурної картини світу та лексичним значенням [18, 192-193].

У нашому дослідженні ми дотримуємось принципів *семантико-когнітивного* напрямку аналізу концептів, серед представників якого можна

виділити М.М. Болдирева, Є.В. Рахіліну, Й.А. Стерніна, а також Н.Д. Арутюнову та О.Л. Бессонову, праці яких, на думку І.С. Шевченко, є близькими за методами дослідження [18, 192]. Основна спрямованість семантико-когнітивного підходу полягає у дослідженні співвідношень семантики мови з концептосферою народу, співвідношень семантичних процесів з когнітивними. У процесі лінгвокогнітивного дослідження метод семантико-когнітивного аналізу передбачає перехід від змісту значень мовних знаків до змісту відповідних концептів у ході окремого етапу опису – когнітивної інтерпретації. Саме розгляд семантики мовних одиниць, які об'єктивують концепти, дозволяє отримати доступ до змісту концептів як мисленневих одиниць [14, 77].

Вслід за представниками даного напрямку визначаємо концепт як базову одиницю мисленневого коду людини, яка має внутрішню структуру, що складається із концептуальних ознак, є результатом пізнавальної діяльності особистості та суспільства, містить комплексну інформацію про відповідний предмет або явище, а також про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю та ставлення до цього предмета чи явища. Слід зазначити, що концепт є інформаційною структурою, яка відображає уявлення людини про об'єкти не тільки духовного, а й матеріального буття, тобто концепти розрізняються за ступенем конкретності-абстрактності [1, 26].

Предметом семантико-когнітивних досліджень є різні засоби репрезентації, тобто вираження, передачі концептів у мові. Аналіз складу того чи іншого концепту виявляється через значення мовних одиниць, що репрезентують даний концепт, їх словникові тлумачення та мовленнєві контексти [1, 31]. Оскільки концепти є посередниками між мовою та екстралінгвальною реальністю, їх співвідносять із значенням мовної одиниці, визначеної як концепт, «схоплений знаком». При цьому значення виконує функцію загальної, а відтак невичерпної репрезентації концепту в мовній системі за рахунок опису лише його найхарактерніших, суттєвих ознак [1, 13].

Отже, проаналізувавши всю доступну дослідникові сукупність мовних засобів вираження концепту, а також текстів, в яких розкривається його зміст, можна отримати лише частину концепту, оскільки жодний концепт не виражається у мовленні повністю, а з іншого боку, жоден лінгвістичний аналіз не може виявити та зафіксувати всі засоби мовної та мовленнєвої репрезентації концепту [14, 79]. Крім цього, як процес пізнання, так і формування самого концепту є індивідуальними [1, 35]. Тим не менш, відзначаючи неможливість аналізу всього змісту концепту, дослідники розробили методи виявлення його структури через розгляд мовних засобів її репрезентації [14, 78]. Отже, концепт складається із компонентів (концептуальних ознак), тобто окремих ознак об'єктивного чи суб'єктивного світу, які диференційно відображені у свідомості та розрізняються за ступенем абстрактності [8, 41]. Складний характер структурної організації концепту передбачає, що

за ним можуть стояти знання різного ступеня абстракції. Як зазначає М.М. Болдирев, за складом та ступенем абстракції виділяють такі типи концептів, як конкретно-чуттєвий образ (образ конкретного предмета чи явища у нашій свідомості), уявлення (відображає сукупність найбільш наочних, зовнішніх ознак предмета чи явища), схема (просторово-контурний образ предмета чи явища), поняття (містить найбільш загальні, суттєві ознаки предмета чи явища, його об'єктивні характеристики), прототип (дає уявлення про типовий член певної категорії), пропозиція, фрейм, сценарій та гештальт. За способом репрезентації у мові виділяють лексичні, фразеологічні та граматичні концепти [1, 36-43]. Згідно з класифікацією В.А. Маслової, всі концепти можна розподілити за такими групами: світ, природа та стихії, уявлення про людину, моральні концепти, соціальні поняття та стосунки, емоційні концепти, світ артефактів, концептосфери наукового знання та мистецтва [8, 61].

Згідно із завданнями лінгвістичної концептології, ми максимально повно виявили склад мовних засобів, які репрезентують концепт *коштовне каміння* (тобто номінацій дорогоцінного каміння), та проаналізували їх семантику на базі відповідних словникових дефініцій, їх функціонування у фразеологізмах та фольклорних і літературних прозових та поетичних творах [15]. Цей аналіз дає нам змогу застосувати методику когнітивної інтерпретації результатів лінгвістичного дослідження та змоделювати зміст концепту *коштовне каміння* як фрагменту англomовної концептуальної картини світу.

Аналізований концепт *коштовне каміння* з точки зору його мовної вербалізації є лексичним, відноситься до конкретних концептів, оскільки позначає конкретну предметну реалію і водночас, завдяки узагальненій семантиці, є гіпероконцептом, який охоплює всю сукупність конкретного дорогоцінного каміння.

Перейдемо до розгляду структури досліджуваного концепту, під якою розуміємо «сукупність узагальнених ознак, необхідних та достатніх для ідентифікації предмета чи явища як фрагмента картини світу» [11, 15]. Аналіз мовних та мовленнєвих втілень досліджуваного концепту *коштовне каміння* дає нам змогу виділити декілька ознак, що входять до його структури. Це, насамперед, такі перцептуальні ознаки як колір та прозорість, тобто зовнішній вигляд каміння. Так, зазначення кольору (рідше – прозорості) мінералів зустрічається більш ніж у половині з проаналізованих словникових дефініцій назв коштовного каміння. Саме забарвлення дорогоцінних мінералів у більшості випадків знаходиться в основі відповідних номінацій та відіграє провідну роль у вторинній номінації від назв коштовного каміння. Аналіз мовленнєвого втілення даного концепту у художніх творах також свідчить про домінування даної ознаки при образному описі природних об'єктів та зовнішності людини за допомогою назв коштовного каміння. Таким чином, саме колір є найхарактернішою перцептуальною ознакою концепту *коштовне каміння*.

Слід зазначити, що кольоропозначення як найменування результатів одного з найважливіших видів чуттєвого сприйняття завжди привертали увагу дослідників. Колір є однією із властивостей об'єктів матеріального світу, яка сприймається як усвідомлене зорове відчуття [4, 44].

Як зазначає А. Вежбицька, «у всіх культурах для людей важливим є зорове сприйняття та опис того, що вони бачать» [2, 231]. Дослідники виділяють шість елементарних (основних) кольорів, а саме – червоний, жовтий, зелений, синій, чорний та білий. Всі інші кольоропозначення можуть бути описані шляхом співвіднесення з ними або їх комбінаціями [2, 277-278].

Універсальною рисою людського спілкування, пов'язаною із баченням, є важлива роль порівняння, іншими словами, універсальне поняття подібності при передачі зорових відчуттів. З огляду на це, на думку А. Вежбицької, «універсальною рисою мов світу є опис кольорового сприйняття на певному етапі розвитку у термінах імен референтів, важливих для даного середовища проживання людини, таких, як мінерали характерного виду, тварини або рослини» [2, 282]. Таким чином, різноманітні природні об'єкти та артефакти концептуалізуються як еталони відповідних кольорів [13, 131].

У нашому випадку у ролі таких еталонів виступають номінації коштовного каміння. Аналіз мовного та мовленнєвого втілень досліджуваного концепту дає нам змогу виділити назви коштовного каміння – еталони для вищевказаних основних кольорів. Так, для червоного кольору – це *рубін* та *корал* (red – *ruby, coral*), для жовтого – *буритин* (yellow – *amber*), для зеленого – *смапагд*, рідше *жад* (green – *emerald, jade*), для синього – *сапфір* або *бірюза* (blue – *sapphire, turquoise*), для чорного – *гагам* (black – *jet*), для білого ж кольору еталоном серед коштовного каміння є *перлина* (white – *pearl*). Зазначимо, що еталонними номінаціями для елементарних кольорів є в основному ядерні одиниці.

Саме колір дорогоцінного каміння, його зовнішній вигляд є основою для виділення такої ознаки відповідного концепту, як краса. Архетипні уявлення про красу пов'язують із концептами світла [див.: 16, 15], тоді як красу коштовного каміння пов'язують із його кольором, причому колір є «сонячним світлом, замкненим в очищену матерію» [5, 113]. Таким чином, колір пов'язаний із красою на етимологічному рівні. Крім цього, у різні епохи висловлювалась думка, що краса це не тільки симетрія, а й колір [5, 102].

Краса як універсальна ознака буття виділяється у процесі емоційно-естетичного освоєння дійсності. Вона є феноменом когніції та культури, який разом із добром та істиною визначає найвищі цінності людства. Основною ознакою концепту *краса* є властивість надавати задоволення при спогляданні, тобто у процесі сприйняття зовнішньої краси та формування уявлень про неї визначальну роль має зоровий аналізатор [16, 10]. Власне тому, на наш погляд, колір коштовного каміння, іноді його поєднання із прозорістю та блиском грають провідну роль у формуванні такої концептуальної ознаки

дорогоцінних мінералів, як краса. Зміст універсалії *краса* характеризується взаємозв'язком із концептом *людина*, ключовим для будь-якої культури [16, 7]. Слід зазначити, що краса природного коштовного каміння обумовлює і красу виготовлених із нього ювелірних прикрас, які людина здавна використовує як один із засобів надання своїй зовнішності більш привабливого вигляду: «Тіло людини є прекрасним завдяки природнім (брови, очі, уста) та штучним (одяг та ювелірні вироби) прикрасам. Серед прикрас взагалі особливе значення мають ті, що ґрунтуються на світлі та кольорі» [5, 111-112].

Отримані у ході лінгвістичного аналізу мовного та мовленнєвого втілень концепту *коштовне каміння* дані дозволяють виділити ще одну концептуальну ознаку, а саме – цінність. Саме ця ознака виступає у ролі гіпероніма стосовно всіх номінацій коштовних мінералів. Цінність каміння лежить в основі більшості із проаналізованих фразеологічних зворотів, що можна пояснити, на нашу думку, тим, що фразеологізми в узагальненому вигляді констатують риси людей чи явищ, дають їм оцінку та визначають спосіб дії.

На ознаці коштовності каміння ґрунтуються як вживання назв коштовного каміння у прямому значенні, так і зафіксовані приклади концептуальної метафори, завдяки якій розкривається та підкреслюється цінність, важливість людини або якогось абстрактного поняття – кохання, душі тощо.

Аналіз мовленнєвого втілення концепту *коштовне каміння* свідчить також і про ототожнення дорогоцінних мінералів із заможністю, тобто коштовне каміння як таке та ювелірні прикраси, виготовлені з нього, є одним із атрибутів багатства та розкоші. Отримані у ході нашого дослідження дані корелюють із результатами вивчення концепту *багатство / material wealth*, за яким до основних ознак зазначеного концепту, що відображають його економічну та матеріальну сторони, належать: “*abundance of valuable material possession*” та “*luxuries*”. Крім цього, концепт *material wealth* інтерпретується через велику кількість інших концептів, які з ним асоціюються, серед яких знаходиться *jewelry* (*коштовності*).

У. Еко у своїй праці «Історія краси» пов'язує колір та красу коштовного каміння із його дорогоцінністю. Так, описуючи ідеали краси епохи Середньовіччя, дослідник відзначає: «Бажаючи продемонструвати свою могутність, знатні особи прикрашали себе золотом, коштовностями та в одязі надавали перевагу яскравим дорогим кольорам» [5, 105]. Справа в тому, що виробництво штучних барвників на той час було складним та дорогим процесом, і тому яскраві кольори вважалися розкішшю, бідні ж носили тьмяний та скромний одяг. «Зелений або червоний камзол, не кажучи вже про оздоблення із золота і коштовного каміння, був рідкістю, достойною захоплення. Багатство кольорів та блиск самоцвітів свідчили про владу, а відтак викликали заздрість та подив» [5, 106].

Таким чином, коштовне каміння є дорогоцінним саме завдяки своїй красі, яка, в свою чергу, ґрунтується в основному на забарвленні мінералів.

Отримані у ході нашого дослідження дані підтверджуються інформацією, наведеною у спеціалізованих мінералогічних словниках. Так, зокрема, відзначається, що коштовне каміння особливо цінується за свою красу, яка ґрунтується на особливостях забарвлення мінералів [3, 127]. Принагідно зазначимо, що один коштовний камінь є винятком із вищевказаних критеріїв, а саме – *діамант*, який вважається коштовним завдяки своїй винятковій твердості. Саме ця ознака знаходить своє відображення у фразеологізмі *diamond cut diamond*.

Слід також зазначити, що аналіз мовного та мовленнєвого втілень концепту *коштовне каміння* свідчить у більшості випадків про позитивну оцінку дорогоцінного каміння в англomовній культурі. Така оцінка знаходить своє відображення насамперед у фразеологізмах та у художньому мовленні. Звичайно, у художніх творах зустрічається і негативне ставлення до коштовного каміння, наприклад, його асоціація зі смертю та зрадою, але загалом досліджуваний концепт має позитивне забарвлення. З огляду на це, ми не погоджуємось з В.М. Шаклеїним, який, відзначаючи важливість, символічність значення природної універсалії коштовного каміння для арабського Сходу та, як наслідок, наявність численних образних порівнянь із застосуванням номінацій коштовного каміння у любовній ліриці Сходу, водночас наголошує, що у європейській літературі дорогоцінне каміння символізує скупість та жадібність. При цьому, як приклад, дослідник наводить лише трансєвропейський сюжет «Скупого лицаря» у О.С. Пушкіна [17, 84-85].

Наше дослідження концепту *коштовне каміння* у англomовній культурі доводить протилежне. Отримані нами результати підтверджуються і висновками аналізів концептів *краса* та *багатство* на матеріалі англійської мови та мовлення, в яких, зокрема, відзначається, що ідея краси є конкретизацією загальнооціночної позитивної ознаки [9, 88], тоді як «у сучасних умовах матеріальне багатство поставлене в ранг соціальних цінностей та відноситься до числа базових культурних цінностей американської та британської мовної спільноти» [10, 85].

Концептуальна ознака краси коштовного каміння складається, у свою чергу, із кольору та прозорості. Дана ознака є перцептуальною, фізично-наочною ознакою, тоді як цінність є, з одного боку, соціально-економічною ознакою, яка обумовлена, насамперед, використанням коштовного каміння у виготовленні ювелірних прикрас та його приналежністю до невід'ємних атрибутів багатства, а з іншого – духовною ознакою, за допомогою якої підкреслюється важливість та неповторність певного об'єкта.

Таким чином, зазначена структура досліджуваного концепту *коштовне каміння* відповідає критеріям виділення концептів, а саме: «перцептуальна можливість вирізнення деяких ознак, предметні дії з об'єктами, їх кінцеві цілі та оцінка таких дій» [6, 90]. У нашому випадку перцептуально виділяється ознака краси коштовного каміння, предметним діям відповідає використання

коштовного каміння у ювелірній справі та його приналежність до атрибутів розкоші. Що ж стосується оцінки, то даний концепт має як естетичні, так і етичні функції (краса та цінність відповідно).

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. – Тамбов: Издательство Тамбовского университета, 2000. – 123 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. / Отв. ред. М.А. Кронгауз. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
3. Забозлаева Т.Б. Драгоценности в русской культуре XVIII – XX веков: Словарь (История. Терминология. Предметный мир). – СПб.: «Искусство СПб», 2003. – 464 с.
4. Ивашкевич И.Н. Цвет в семантике лексических единиц (на материале современного английского языка) // Когнитивная семантика: Материалы Второй Междунар. шк.-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов, 2000. – Ч.1. – С. 44 – 45.
5. История красоты / Под ред. Умберто Эко. – М.: Слово, 2007. – 440 с.
6. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. – М.: Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. – 248 с.
7. Кронгауз М.А. Семантика. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 399 с.
8. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
9. Мещерякова Ю.В. Красота // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – С. 88-102.
10. Новоселова Т.Н. Материальное богатство // Антология концептов. Под ред. В.И. Карасика, И. А. Стернина. Том. 4. Волгоград: 2006. – С.: 82-97.
11. Пименова М.В. Методология концептуальных исследований // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – С. 14-16.
12. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. Издание третье, стереотипное. – Воронеж: Издательство „Истоки”, 2003. – 170 с.
13. Прохорова М.Е. Механизмы концептуализации объектов как эталонов цвета // Международный конгресс по когнитивной лингвистике: Сб. мат-лов 26-28 сентября 2006 года. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2006. – С. 131-133.
14. Стернин И.А. Моделирование концепта в лингвоконцептологии // Международный конгресс по когнитивной лингвистике: Сб. мат-лов 26-28 сентября 2006 года. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2006. – С. 77-79.
15. Строченко Л.В. Лексико-семантическое поле «коштовне каміння» в английській мові та мовленні (лінгвокогнітивне дослідження на матеріалі словників і текстів): Дис. ... к-та філол. наук: 10.02.04. – Одеса, 2008. – 200 с.
16. Цапок О.М. Мовні засоби репрезентації концепту КРАСА в поезії українських шістдесятників: Автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2004. – 20 с.
17. Шаклеин В.М. Этноязыковое видение мира как составляющая лингвокультурной ситуации // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2000. – №1. – С. 73-88.
18. Шевченко И.С. Подходы к анализу концепта в современной когнитивной лингвистике // Вісник ХНУ. – 2006. – №725. – С. 192-195.